

Från arvejord till släktklenod – jord och släkt i Sverige under hundra år

Sverige var länge ett bondesamhälle där de flesta bönder själva ägde sin jord och där lagstiftning säkerställde att jord i så stor utsträckning som möjligt fördes vidare inom släkten. Under 1800- och 1900-talen ändrades förutsättningarna för detta. Vilka följder denna förändring fick undersöks i det pågående avhandlingsprojektet "Från arvejord till släktklenod". I denna artikel presenteras kortfattat avhandlingsprojektet och några preliminära resultat.

Inledning

Den 6 december 1830 förrättades arvsskifte efter bonden Jonas Persson på Ribbenås Knappegård i Ekby socken i dåvarande Skaraborgs län. Jonas hade avlidit i början av 1829 och efterlämnat änkan Stina Andersdotter samt fyra barn; sönerna Sven, Jonas och Anders samt dottern Sara. Vid arvsskiftet avstod änkan Stina vad hon hade rätt till i giftorätt efter maken mot att hon istället skulle bli försörjd av sina barn. Arvsskiftesprotokollet beskriver hur barnen genom lottkastning bestämde hur jorden skulle delas upp dem emellan. Sönerna ärvde dubbelt så mycket som dottern Sara. Genom att en av sönerna därefter köpte upp de övriga andelar av boet samlades den arvfallna gården så småningom åter ihop. Vi kan inte veta vilka diskussioner som föregått handlandet, men genom att lagen förbjöd att jord delades i allt för små enheter var det inte möjligt för alla barnen att få ut sitt arv i form av en gård. Istället blev ett av barnen jordägare medan de övriga syskonen fick nöja sig med en ekonomisk kompensation istället för en del av gården.

Exemplet visar hur jord kunde överföras på 1800-talet i Sverige. Det som är kännetecknande är betoningen av kontinuitet över generationerna, men även att män och kvinnor behandlades olika. Frågan är dock hur jordöverföringen sett ut i det moderna samhället. Detta finns gott om föreställningar om hur generationsväxlingar och överföring av egendom förändrades mellan 1800- och 1900-talet, men fortfarande saknas det i stor utsträckning empiriska undersökningar av hur jord och gårdar överfördes under 1900-talet. Inom projektet "Från arvejord till släktklenod" undersöks detta vidare.

Avhandlingsprojektet

I avhandlingsprojektet undersöks jordägandet i Sverige under perioden 1850 – 1950. Särskild vikt läggs vid att söka utröna i hur stor omfattning bandet mellan släkt och jord försvagades och förändrades. Hur väl stämmer bilden om ett brutet band mellan släkt och jord? Hur ägdes och överfördes jordbruk? Hur reglerades rätten till jord? Dominerade moderna drag eller förblev jordägandet grundat på tradition? För att kunna svara på dessa frågor studeras utvecklingen och då specifikt jordägandet inom några västgötska jordbrukssocknar. Genom att denna del av studien görs på en lokalt avgränsad nivå, möjliggörs en detaljerad kartläggning av hur jord ägdes, disponerades och överfördes, något som inte är möjligt att studera på en mer allmän, övergripande nivå. Denna lokalt avgränsade detaljstudie

kompletteras med ytterligare undersökningar, då ett annat källmaterial och perspektiv än enbart det lokala krävs för att kunna besvara frågor som: hur jordägandet reglerades och vilka idealbilder av jordäggande som diskuterades. Följaktligen är lagstiftning, statliga utredningar, riksdagsdiskussioner jämte diskussionsmaterial från olika jordbruksorganisationer viktigt källmaterial för denna del av projektet.

Jord och släkt i det moderna samhället

Under de senaste decennierna har storleken på gårdar ökat i takt med kraven på avkastning, men jordbruket har, enligt Isacson & Flygare (2004), även under 1900-talet bedrivits med familjen som främsta arbetsenhet. Just det faktum att jordbruket i Sverige under både 1800- och 1900-talen dominerats av relativt små enheter, gör det angeläget att få veta mer om hur jord har ägts och hur äganderätt till jord har reglerats. Samhällsutvecklingen under 1800-talet diskuteras vanligtvis med tonvikt på ett antal samtidigt verkande processer, vilka tillsammans omformade ett gammalt ruralt agrarsamhälle till ett urbant industrisamhälle. Denna samhällsutveckling har beskrivits i olika termer. Utifrån Britt Liljewalls (2000) diskussion kan en uppdelning göras i olika områden. *Ekonomiskt* har skildringen fokuserats runt en övergång från feodalism till kapitalism, där marknadsrelationerna kommit att dominera. Marknadsproduktion avlöste en hushållsbaserad produktion och konsumtion. Samhället skiktades också socialt och ekonomiskt; ståndssamhället ersattes av ett klassamhälle. *Socialt* beskrivs övergången ofta som en övergång från *gemeinschaft* till *gesellschaft*, alltså från en by- och släktgemenskap till en individualiserad och professionaliserad tillvaro. Mångsyssleriet avlöstes av specialisering. *Kulturellt* har skildringen kretsat kring en övergång till mer civiliserade och kultiverade samhällen med fokus på ett framtids- och förändringsintresse, snarare än på kontinuitet och tradition. *Demografiskt* framhävdes kärnfamiljen, inte bara som ett tydligt ideal utan som själva byggstenen i samhället, i kontrast till de mer kollektiva familje- och släkterelationer som tidigare antas varit gällande. Utgångspunkterna är flera och fokus skiftar, men gemensamt för samtliga dessa moderniseringsteorier är grundtesen om en genomgripande samhällelig förändring som ägt rum under 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Men med utgångspunkt från det som här står i fokus, nämligen hur jordäggande sett ut och reglerats, framträder flera bestående traditionella drag som utmanar den moderna bilden av 1800- och 1900-talens genomgripande samhälleliga förändring. Exempelvis har en mycket stor del av dagens jordbrukare "ärvt" yrket och mer generellt förefaller jordäggandet, som Isacson & Flygare (2003) framhåller, vara en av det moderna samhällets sega strukturer.

Släktjordslagstiftning och ärvda gårdar

Före mitten av 1800-talet var kopplingen mellan släkt och jord inskriven i lag. Jord som var ärvd (arvejord) fick inte säljas hur som helst och var inte heller möjlig att testamentera bort. En särskild släktjordslagstiftning (bördsrätten) slog vakt om släktingars rätt till jord. Bördsrätten gav, om någon hade sålt arvejord, säljarens släktingar rätten att köpa tillbaka jorden från köparen. Bördsrätten tillsammans med bestämmelsen att söner ärvde dubbelt så mycket som döttrar, gjorde att jordäggandet i stor utsträckning reproducerades över generationer genom att en av sönerna övertog föräldrarnas jord.

15, 66 Ld R.

Till Norra Wadsbo Heradsrätt i Hasslerö.

Under fullföljd af våra hos Heradsrätten anhängiga, vid §§ 36 och 37 i Lagfartsprotokollet för innevarande års lagtima västings förlta allmänna sammanträde sednast förelagda anmärkingar, om erhållande af lagfart för våra hustrurs Justa Mikkelina och Wilhla Maria Johansdöttrar i Wadsbores genom oss efter deras föräldrar Per Johan Pettersson och Inga Johansdötter tillfallne hemmet i kronobatte stället Hållsthemmet i Wadsbores Per Bergsöden, få vi, för fullständig utredning af sökandens till nämnde hemmansdelar till en början framlägga följande, af förelagda handlingar bekräftade

Lagbrottsregistret börjande med våra hustrurs
Föräldras föräldrar, som voro Per Jonsson och Petta Jonsdotter
Föräldersföräldrar Petter Persson och Anna Karlsdötter
samt Föräldras föräldrar Per Johan Pettersson och Inga Johansdötter.
Med afseende på öfvergången från stället till slögt.

För att vinna lagfart krävdes ibland att de sökande kunde redogöra för hur en gård tidigare ägts inom släkten. I det här fallet, från 1885, redogjorde två män å sina hustrurs vägnar för egendomsrelationer och arv, med start på hustrurnas farfars föräldrars sida. Jordinnehav kunde med andra ord i högsta grad vara en historisk fråga.

Under några decennier i mitten av 1800-talet förändrades detta system i grunden. Arvsrätten och giftorätten reformerades 1845, varefter söner och döttrar ärvde lika jämte att makar erhöll lika giftorätt. Genom två reformer, 1857 och 1863, försvann de speciella reglerna för ärvd jord och bördsrätten avskaffades. Då infördes istället den regel om arvingars laglott som fortfarande finns i svensk lagstiftning, vilket innebär att varje arvinge har rätt till hälften av sin "tänkta arvslott". Parallellt med dessa reformer förändrades även statens synsätt i

jordbruksfrågor. Restriktioner för hur gårdar fick delas försvann från lagen, de stående skatterna på jord avskaffades successivt och jordregistreringen förändrades.

I sin samtid sågs detta av många som det slutliga tecknet på att de gamla banden mellan jord och släkt slets av. Industrialisering, individualisering och kommersialisering sades ha förändrat det gamla bondesamhället och formerna för jordens ägande. Samtiden såg med oro på de snabba förändringarna: ”Under loppet af knappast ett halft århundrade hafva större förändringar gjort sig härutinnan gällande än förut under ett halft årtusende”, menade statistikern Nils Wohlin (1910) när han betecknade utvecklingen som ”bondeklassens undergrävande”.

Ärvd jord på 1900-talet – några preliminära resultat

Sambandet mellan släkt och jord kan mätas på flera sätt. Ett sätt är att se hur stor andel av gårdarna som vid en viss tidpunkt var ärvda och hur stor andel som istället hade förvärvats genom köp. Undersöks detta för de lokala områden som ingår i projektet, visar det sig att bilden av ett försvagat band mellan slakten och jorden inte stämmer med verkligheten. I mitten av 1900-talet var det fortsatt mycket vanligt att jord och gårdar ärvdes. Även om andelen köpta gårdar ökade något under 1900-talet var fortfarande de gårdar som ärvts i majoritet. Det kunde dock ske på olika sätt. Jord kunde överföras genom direkt arv, det vill säga genom att den tidigare ägaren (eller ägarna) avled och jorden därmed övergick till dennes arvingar. Men föräldrar kunde också sälja eller på annat sätt överlåta gården redan under sin livstid, då vanligtvis till ett av de egna barnen. Slutligen kunde överlåtelsen ske på mer komplicerade sätt, genom att syskon övertog jorden i omgångar och att en av dem så småningom köpte ut sina syskon, som i det inledande exemplet med arvsskiftet efter Jonas Persson i Ekby. I samtliga dessa fall är det dock motiverat att se överlåtelsen som ett slags arvstransaktion, eftersom jorden trots allt kom att stanna inom familjen.

Ett annat sätt att mäta kontinuiteten över tid är att undersöka gårdar som under en längre tid ägs och brukas av samma släkt, det vill säga det vi i dagligt tal kallar släktgårdar. Inom ett av de undersökta områdena, Ekby socken i Västergötland, visade sig nära en tredjedel av gårdarna runt år 1940 ha överförts inom en och samma släkt i åtminstone ett sekel. Släktkontinuiteten var med andra ord betydande. Kännetecknande för släktgårdarna var också att de var större än de övriga jordbruksenheter. Mycket tyder på att möjligheten att överföra gårdar inom slakten under 1900-talet blev förbehållet de lite mer förmögna jordbrukarna.

Släktkontinuiteten hade dock sitt pris. Under hela 1800-talet var den vanliga formen för jordäggande och jordbrukande att en familj eller åtminstone ett gift par både ägde och drev jordbruket. Under 1900-talet förändrades detta och på många gårdar övertogs jordbruket av två eller flera ogifta syskon som tillsammans både ägde och drev gården. Sådana syskonbruk blev allt vanligare under 1920- och 1930-talet och innebar att kopplingen mellan släkt och jord snarast fördjupades. Bakom den nya bilden låg sannolikt ett flertal faktorer, bland annat att det ekonomiskt blev allt svårare för en av delägarna att köpa ut de övriga delägarna. Att en så stor del förblev ogifta pekar också på att ett tidigare system inte längre fungerade. Dagens

intresse för den ensamme (vanligtvis manlige) jordbrukare, synlig till exempel i tv-serien ”Bonde söker fru”, har långa historiska rötter.

De många ogifta syskonen som ägare till gårdar under 1900-talet indikerar alltså att ett tidigare äktenskapsmönster inte längre fungerade som förr. Det har länge funnits en tendens att inom forskning betona att jord och egendom överfördes och transfererades genom arv eller genom en jordmarknad. Betydligt mindre undersökt är hur egendom kunde sättas samman genom att två personer med egendom gifte sig med varandra. Eftersom arvssystemet i Sverige varit utformat så att både män och kvinnor har ärvt, även om bröder fram till 1845 ärvde dubbelt så mycket som sina systrar, så har äktenskapet många gånger inneburit att egendom sammanförts. Män och kvinnor har ärvt och ägt egendom var för sig. Samtidigt har det varit vanligt att jorden i slutändan har samlats i händerna på ett av syskonen, vanligtvis en av sönerna, medan de övriga barnen har fått någon form av ekonomisk kompensation. Särskilt döttrarna måste därmed ha fört med sig ekonomiska resurser i form av pengar eller fordringar in i äktenskapet. Långt ifrån alltid har sådan egendom dock skyddats av lagen. Som Maria Ågren (2009) visat, så var regelverket för jordegendom länge utformat så att lagen inte förmådde skydda kvinnors egendom, vilket många gånger måste ha lett till att jord kom att samlas i händerna på män, snarare än kvinnor.

Under 1900-talets första decennier fanns ett tydligt intresse för att på olika sätt manifesteras kopplingen mellan, å ena sidan släkten och familjen, och å andra sidan en särskild gård. Detta tog sig från 1920-talet och framåt bland annat uttryck i bokserien ”Gods och Gårdar” och släktgårdsdiplom. Något decennium senare blev flygfoton över gården populära. På detta fotografi från tidigt 1930-tal är familjen uppställd framför mangårdsbyggnaden, far och mor på varsin sida om sonen, vilken övertog gården.

Släktgårdar som begrepp

Föreningen jordbrukareungdomens förbund (JUF) inventerar från och med 2008 svenska släktgårdar. De gårdar som kan visas ha ägts eller brukats inom samma släkt under en period om minst 200 år erhåller diplom och officiell status som släktgård. Men det är inte bara idag som vi uppmärksammar släktgårdar. Fenomenet med släktgårdar har uppmärksammats sedan tidigt 1900-tal. På flera håll började hushållningssällskapen från 1920-talet att premiera släktgårdar och utdela diplom till gårdar som under en längre sammanhängande tid befunnit sig inom samma släkt. Diplomen upptog alla de ägare inom slakten som kunde återfinnas genom sökning i olika arkiv och i husförhörslängder. Jordbrukareungdomens förbund genomförde i början av 1940-talet en landsomfattande släktgårdspremiering, vilken resulterade i drygt 1000 svenska släktgårdar. Utgångspunkten för diplomeringen framgår tydligt i den text som inledde diplomerna när Skaraborgs läns hushållningssällskap 1932 delade ut släktgårdsdiplom, då det sades att det var ”ett vackert vittnesbörd om nämnda släkts kärlek till fädernejorden och landets modernäring.”

Diplomeringen av släktgårdar passade väl in i 1900-talets jordbruk, där premiering av olika delar av jordbruket (mjölkning, trädgårdsodling m.m.) var vanligt förekommande. Mönsterexempel skulle visa vägen för hur jordbruket borde bedrivas och det låg då nära till hands att låta slätkontinuitet stå som ett mönsterideal inom jordbruket. Bilden av den rotfaste jordbrukaren, som följde i fädrens fotspår, ställdes mot det rotlösa urbana samhället och de negativa följderna av det moderna projektet. Kort sagt: gårdarna blev slätklenoder.

Avslutning

Efter andra världskrigets slut omvandlades det svenska jordbruket snabbt. Staten intog en ny roll och genom en ny jordförvärvslagstiftning och tydliga produktionsmål slogs successivt de små jordbruken ut till förmån för de medelstora. Men slätkontinuiteten har alltså många gånger bevarats ifråga om såväl jordäggande som det faktiska jordbruket. Det förefaller därmed fortsatt vara sant, att jordäggande och slätkrelationer är en seg struktur i det moderna samhället.

Text och foto: Martin Dackling

Doktorand i historia vid Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.

Projektet ”Från arvejord till slätklenod” är hans pågående avhandlingsarbete.

Referenser

Isacson, Maths & Flygare, Iréne (2003). *Det svenska jordbrukets historia. [Bd 5], Jordbruket i välfärdssamhället : 1945-2000*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg

Liljewall, Britt (2000). Tradition som moderniserande kraft: alternativa mönster för historisk förändring. *Rig*. 2000

Wohlin, Nils (1910). *Faran af bondeklassens undergräfvande i sammanhang med de gamla arfvejordåskådningarnas upplösning, emigrationen och bondjordens mobilisering*. Stockholm

Ågren, Maria (2009). *Domestic secrets: women and property in Sweden, 1600-1857*. Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press